

SADRI MAKSUDİ'NİN ÖLÜMÜNÜN 50. YILI ANISINA: SADRI MAKSUDİ'NİN HAYATI VE MAKSUDİ'NİN AZ BİLİNEREN "MAİŞET" ROMANI HAKKINDA

BAU
SBD
17(1)

**Sadri Maksudi's 50th Death Anniversary: About Sadri
Maksudi's Life and His Little Known Novel "Maişet"**

Ayşen Uslu BAYRAMLI
Dr.

101

ÖZ

Araştırmanın Temeli: Bu araştırma, Sadri Maksudi'nin hayatı, fikirleri, Rusya Müslümanlarının hürriyet mücadelesindeki katkıları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki hizmetleri ile tek edebi eseri olan Maişet adlı romanı esas alınarak yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı: Türkiye'de bilim adamı, hukukçu ve siyasetçi olarak tanınan ve Türk kültür ve siyaset hayatında önemli hizmetleri bulunan Sadri Maksudi'nin hayatını ve hizmetlerini vefatının 50. yılı anısına Türk okuyucusuna yeniden hatırlatmak ve bugüne kadar gizli kalmış edebiyatçı kimliğini ortaya çıkarmak.

Veri Kaynakları: Başta kızı Adile Ayda'nın Sadri Maksudi Arsal'ın hayatı ve yaptıkları hakkında yazdığı biyografi olmak üzere, Maksudi hakkında Tataristan'da ve Türkiye'de yayınlanmış yazılar ve Maksudi'nin Arap harfli Tatarca yayınlanmış Maişet adlı romanı.

Ana Tartışma: Maksudi, Sorbonne Hukuk Fakültesi'ni bitirip Kazan'a dönüşünden devrim sonrası Rusya'ya terk etmek zorunda kalmasına kadar geçen sürede Rusya Müslümanlarının hak ve hürriyetleri için çalışır. Her ne kadar Rusya Müslümanlarının hürriyetleri için siyasi hizmetleri bulunsada Tatar milli kimliği oluşturma fikrinden hiç vazgeçmemiştir. Maişet romanını, Tatar edebi dili ve milli Tatar edebiyatı meydana getirme niyetiyle yazdığını romanın önsözünde açıkça ifade eder. Roman, Tatar milli kimliğinin inşasında önemli rol oynamıştır.

Sonuçlar: Sadri Maksudi, hayatı boyunca farklı coğrafyalarda Türkler ve Türklük için mücadele etmiş bir fikir ve devlet adamıdır. Rusya Müslümanlarına yaptığı hizmetler yüzünden devrim sonrası Rusya'ya terk etmek zorunda kalmış ve bir daha doğduğu topraklara dönememiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasında önemli rol oynamış, milletvekili olarak üç dönem mecliste görev yapmıştır.

Sadri Maksudi'nin Maişet adlı romanı modern Tatar romanının ilk örnekleri arasındadır. Fakat Maksudi, Rusya Müslümanlarının hak ve hürriyetleri mücadelesinde aktif rol aldığından dolayı Maişet adlı romanı Sovyet dönemi edebiyat tarihlerinde yer almamıştır. Maksudi'nin Tatar milli kimliğinin inşasında büyük etkileri olan Maişet romanına Tatar edebiyatı tarihi eserlerinde hak ettiği yer geç de olsa verilmelidir.

Anahtar Kelimeler:

Sadri Maksudi, Maişet, Tatar Romanı, İdil-Ural Bölgesi, Rusya Müslümanları, Hadi Maksudi

ABSTRACT

Research Premise: This research was based on Sadri Maksudi's life, his ideas, his contribution to the independancy struggle of the muslims of Russia, his services during the founding period of the Turkish Republic and his only novel called "Maişet".

Research Goal: In Turkey Sadri Maksudi is mainly known as a scientist, lawyer and politician. At his 50th death anniversary the goal of this research was to remember his life and contributions and to reveal his little role as a writer and novelist.

Resources: The primary resources for this research was the biography of Sadri Maksudi Arsal written by his daughter Adile Ayda, publications about him from Tataristan and Turkey and his novel "Maişet" published in Tatar using Arabic writing.

Main Discussion: After finishing the Faculty of Law at the Sorbonne University Maksudi returns to Kazan. Until he has to leave Russia after the revolution, he dedicates himself for the rights and independancy of the Muslims of Russia. Though he is very engaged in this struggle, he never gives up his idea of a national Tatar identity. In the forward of his novel "Maişet" he openly declares that his intention in writing this novel is to set the first step towards a national Tatar literature. His novel has an important role in the building of a Tatar national identity.

Results: Throughout his life and in different countries Sadri Maksudi has struggled for Turks and Turkish identity. This struggle forces him to leave Russia after the revolution. He was never able to return to his country of birth. During the founding period of the Turkish Republic he played an important role building the Turkish Language Organization and the Turkish History Organization. He served three periods as a delegate in the National Assembly.

Sadri Maksudi's novel "Maişet" is among the first examples of modern Tatar novels. Because of his engagement for the muslims of Russia his works do not appear in the Literature History of the Soviet Era. This novel had a great impact on the building of the Tatar national identity and should take its deserved place in the history of Tatar literature.

KeyWords:

Sadri Maksudi, Maişet, Tatar Novel, Idil-Ural Region, Muslims in Russia, Hadi Maksud

*Dr., aysen.uslu@yahoo.com

1. SADRI MAKSUDİ'NİN HAYATI

Sadri Maksudi Arsal, 5 Ağustos 1879'da Kazan'a bağlı Taşsu köyünde doğar. Babası Taşsu köyünün imamı Nizamettin Molla, annesi Meftuna hanımdır. İlk eğitimini 1888 yılına kadar babasının idare ettiği Taşsu köyü mektebinde alan Maksudi, 1888 yılında medresede okumak üzere Kazan'a gider. Ağabeyi Hadi Maksudi, medreseden mezun olmuş ve hoca olarak çalışmaya başlamıştır. Sadri Maksudi'nin hayatında Hadi Maksudi'nin çok önemli etkileri olmuştur.

102

Rusya müslümanlarının yayınlarını ve İstanbul'da basılıp Kazan'a gelen gazete ve kitaplar takip eden Hadi Maksudi, Kazan'daki büyük kitapçılara giderken beraberinde kardeşini de götürmeye başlar. Böylelikle Sadri Maksudi, küçük yaştan itibaren İstanbul'dan gelen çocuk kitaplarını okuyarak Osmanlıca öğrenir. "Robinson Crusoe"nun Osmanlıca çevirisini okuyup o kadar etkilenir ki, daha 14 yaşındayken bu eseri Kazan Türkçe'sine çevirir ve bu çeviri yayınlanır (Ayda, 1991, s. 14-15). 1895 yılına kadar eğitimini Kazan'da medresede sürdüren Sadri Maksudi, Gaspıralı tarafından Zincirli Medrese'de hocalık yapmak üzere davet edilen ağabeyi Hadi Maksudi ile birlikte 1895 yılında Bahçesaray'a gider. Kırım'da geçirdiği bir yıl ve Gaspıralı ile tanışması Sadri Maksudi'nin hayatında çok önemli rol oynar. Gaspıralı'ya duyduğu saygı ve hayranlığı "Benim manevi babam İsmail Gaspıralı'dır." (Ayda, 1991, s. 20) diyerek her fırsatta ifade eder. Sadri Maksudi, 1895-1896 öğretim yılında Zincirli Medrese'deki derslere devam eder (Tahirov, 2000, s. 73). Zincirli Medrese'de Kazan'daki medreselerden farklı olarak Rusça dersi okutulmaktadır. Kırım'da bulunduğu süre içinde Rusça öğrenen Sadri Maksudi, yeniden Kazan'a döndüğünde Tatarlar tarafından fazla ilgi görmeyen hatta Ruslaşma tehdidi ve tehlikesi olarak kabul edilen bir okula, Rus Öğretmen Okulu'na kaydolar. 1901 yılında öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra ailesinin yanına Taşsu köyüne giderek eğitimine devam etme isteğini ailesine açıklar. Babası Nizamettin molla: "Hadi ağabeyin akıllıdır. O neyi münasip görüyorsa onu yap" diyerek bu konudaki kararını çok güvendiği büyük oğlu

⁵Maksudi, Ahmet Hadi (1868-1941): Pedagog, dil alimi, yayıncı. Sadri Maksudi'nin ağabeyi. Kazan'a bağlı Taşsu köyünde molla ailesinde dünyaya gelir. Kazan'da Kulboyu medresesinde okur. 1894 yılında İstanbul'a gider, orada altı yıl okur. Dönüşünde Kırım'da bir müddet kalır, Bahçesaray'da bulunan Zincirli Medresesi'nde Arap Edebiyatı okutur. Burada İsmail Limanov'tan (1871-1942) Rusça dersi alır. Limanov'a da Osmanlı (Türk) dili dersi verir. 1902 yılında Kazan'a geri döner. Rus Dili Öğretmenliği için imtihana girer. 1906-1918 yıllarında "Yıldız" gazetesinin yayıncısı ve başyazarıdır. Rusça, Fransızca ve Arapça öğretmek üzere ders kitapları hazırlar. 1927-1928 yıllarında Rusça-Arapça-Tatarca terimler sözlüğü *Fenni Kamus* isimli 500 sayfalık kitabı basılır. 1941'de Kazan'da vefat eder (Remi, 1993, s. 81-82). İsmail Gaspıralı: 21 Mart 1851'de Avcıköy'de dünyaya gelir. İlk eğitimini Bahçesaray'da bulunan Hacı İsmail Efendi'nin yanında muhtemelen Zincirli Medrese'de alır. 10 yaşında Akmesic'te askeri koleje girer ve burada iki yıl okur. Sonra Varonej şehrindeki ve Moskova'daki askeri liselere devam eder. Mezun olmadan 1868 yılında Bahçesaray'a döner ve Zincirli Medrese'de öğretmenlik yapmaya başlar. 1883 yılında çıkarmaya başladığı *Tercüman* gazetesi Rusya müslümanları tarafından en çok okunan gazete olur. Üstül-i cedit hareketinin öncüsüdür. Rusya müslümanlarının eğitim, siyasi, kültürel hayatında büyük rol oynayan fikir adamı Gaspıralı 24 Eylül 1914'de Akmesic'te vefat eder (Akımar, 2003, s. 15-62). "Russko-Tatarskaya Uçitelskaya Şkola: Kazan Türklerine Rusça öğreten bir zümre yetiştirmek için Rus hükümeti tarafından kuruldu. Mercani de, tanınmış Türkolog W. Radloff'un teşviki ile burada din ve tarih dersleri verdi. Okuldan Ruslara yardımcı olanlar yetiştiği gibi, milletine faydası dokunan şahıslar da yetişti." (Devlet, 1985, s. 11)

Hâdi Maksudi'ye bırakır (Ayda, 1991, s. 25). Hadi Maksudi, kardeşinin İstanbul'da eğitimine devam etmesini istemişse de, Gaspırah ilev edalaşmak üzere Bahçesaray'a giden Sadri Maksudi'ye Gaspırah Paris'e gitmesinin daha yerinde olacağını söyler (Ayda, 1991, s. 27). Maksudi, 1901 yılında Paris'e gider. Fransızca ve Latince öğrenerek geçirdiği ilk yılın sonunda imtihanlarda başarılı olur ve çok istediği Sorbon Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolar. Mezuniyetinden sonra doktora yapmak istese de İdil-Ural Tatarları'na ve Rusya müslümanları'na hizmet etme arzusu daha ağır basar, 1906 yılında Rusya'ya geri döner. 1907-1912 yılları arasında II. Ve III. Duma'da Kazan vilayetini temsilen vekil olarak görev alır. 1910 yılında Şakir Remiyev'in kızı Kâmile hanım ile evlenir. Bu evlilikten Adile ve Naile adında iki kız çocuğu dünyaya gelir. 19.1.1918 - 25.4.1918 tarihleri arasında "İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları Milli İdaresi"nin Başkanlığı görevini üstlenir (Devlet, 1985, s. 117). Bolşeviklerin iktidara geçmesinin ardından Rusya'yı terk etmek zorunda kalır ve Finlandiya'ya kaçar. 1919'da Paris'te düzenlenen Bars Konferansı'na katılarak İdil-Ural'ın bağımsızlığı konusunda mücadele ettiyse de bir sonuç alamaz. Bir müddet Berlin'de yaşar. 1923 yılı Ağustos'unda ailesiyle Paris'e gelir.

2. MAKSUDI'NİN TÜRKİYE'YE GELİŞİ VE TÜRKİYE'DEKİ HİZMETLERİ

Sadri Maksudi, 1923'de Sorbon Üniversitesi'nde Türk Tarihi dersi okutmaya başlar. Türkiye'deki gelişmeleri de yakında takip etmektedir. Atatürk'le tanışmayı çok arzu eden Maksudi, bu arzusunu gerçekleştirmenin yollarını aramaktadır. Paris'te bulunduğu sırada bir Türk gazetesinde 23 Nisan'da Ankara'da Türk Ocakları Kurultayının toplandığı haberini okuyunca Türk Ocakları sayesinde bu isteğinin gerçekleşeceğini düşünür (Ayda, 1991, s. 149). Türk Ocaklarına bir mektup yazar, davet edildiği takdirde Ankara ve İstanbul'da bir kaç konferans verebileceğini belirtir. Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi Bey, Maksudi'yi davet etmekle şeref duyacaklarını belirten bir mektup gönderir. 1924 Kasım'ında ilk kez Türkiye'ye gelen Maksudi, Atatürk'le görüşmek üzere randevu talebinde bulunur. Randevu 24 Kasım 1924 için verilir (Ayda, 1991, s. 149). Maksudi, 18 Kasım'da "Türk Birliği" ve 21 Kasım'da "Türk tarihinde halk, kahramanlar ve hanedanlar" konulu konferanslar verir. Büyük heyecanla beklediği Gazi ile tanışma 24 Kasım 1924'de Çankaya'da gerçekleşir. Bu görüşmede Atatürk'ün Sadri Maksudi'ye sorduğu sorulardan Maksudi'nin geçmişi hakkında bilgi edindiği anlaşılmaktadır (Ayda, 1991, s. 151). Atatürk, Sadri Maksudi'ye yeni kurulan devlette vazife almak üzere Türkiye'ye yerleşmesini teklif eder. Maksudi, hiç düşünmeden bu teklifi kabul eder. 1925 yılında

'Şakir Remiyev, Orenburg'da altın madenleri işletmecisi, tanınmış, hayırsever Tatar zenginlerinden. Remiyev kardeşlerin büyüğü. Kardeşi Zakir Remiyev, Şakir Remiyev'in aksine ticaretle uğraşmak yerine edebiyatı, şiiri seçti. Dardmend mahlasıyla Tatar şiirinin en güzel örneklerini yazdı. Rusya müslümanları arasında en çok okunan ve Kazan Türklerinin hayatında çok önemli rol oynamış olan Vakıf (1908-1918) gazetesi ile Şura (1908-1917) mecmuası Remiyev kardeşlerin maddi katkılarıyla yayınlanıyordu (Kurat, 1966, s.173).

Fransa'dan Türkiye'ye gelip yerleşir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren vefatına kadar geçen sürede bilim adamı, hukukçu ve siyasetçi olarak pek çok önemli hizmette bulunur.

Gönül Pultar, Maksudi'nin Türkiye'deki hizmetlerini dört başlık altında değerlendirir: I. Hukuk hocalığı, II. Milletvekilliği, III. Türk Tarih Kurumu'na Maksudi'nin katkıları, IV. Dil devrimine katkıları (Pultar, 1996, s. 30).

Sadri
Ölümünün
JQ4

S. Maksudi Arsal, 1925 yılında itibaren Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü'nde ders verir ve ordinaryüs profesörlüğe yükselir (Pultar, 1996, s.30). Türkiye'de Türk Hukuk Tarihi disiplinini kuran kişi S. Maksudi'dir. *Hukuk Tarihi Dersleri* (1938), *Hukukun Umumi Esasları* (1937), *Umumi Hukuk Tarihi* (1941), *Hukuk Felsefesi Tarihi* (1946), *Türk Tarihi ve Hukuk* (1947) adlı eserleriyle hukuk alanında önemli katkılarda bulunmuştur.

Maksudi'nin Türkiye'de ilk kez siyasete girişi tamamen kendi bilgisinin dışında, Atatürk tarafından milletvekilliğine aday gösterilmesiyle olur. 1931-1935 yılları arası Şebinkarahisar, 1935-1939 yılları arasında Giresun milletvekili olarak iki dönem Cumhuriyet Halk Partisi'nden, 1950-1954 yılları arasında bir dönem Demokrat Parti'den Ankara milletvekili seçilerek meclise girer (Tanyeri, 1996, s. 54-55).

Türk Ocakları'nın 27 Nisan 1930 tarihli VI. Kurultay'ında bir konuşma yapan Maksudi, "İlim ve Sanat Heyeti" dışında Türklüğün eski tarihini inceleyecek bir "Tarih Heyeti"nin kurulmasını teklif eder (Ayda, 1991, s. 165). Söz konusu Tarih Heyeti ilk kez Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında 4 Haziran 1930'da toplanır. Türk Ocakları'nın kapanmasından ardından "Tarih Heyeti" 15 Nisan 1931'den itibaren "Türk Tarih Tetkik Cemiyeti" adını alır. Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda büyük rolü olan Maksudi, bu hizmeti ile adeta "millet inşa eden tarihçi" (Pultar, 1996, s. 34) görevini yerine getirmiştir.

Maksudi, 1928 yılında Milliyet gazetesinde "Lisan Islahı Meselesi" başlığı altında yayınladığı yazıların

Türk Dili İçin adlı kitapta toplayarak 1930 yılında yayınladı (Pultar, 1996, s. 36). Maksudi *Türk Dili İçin* adlı eserinde, Türk dilinin gelişmesini diğer Türk lehçelerine bağlayan önemli görüşleri sunar (Ercilasun, 1996, s. 195)

1955 yılında yayımlanan *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* adlı kitap, Maksudi'nin son eseridir.

Sadri Maksudi 20 Şubat 1957 yılında İstanbul'da vefat eder.

3. SADRI MAKSUDİ'NİN MAİŞET ROMANI

Bilim adamı, hukukçu ve siyasetçi kimliğiyle yazdığı kitap ve makaleleriyle Türk yazın tarihinde tanınan Maksudi'nin 1900 yılında Kazan'da yayımlanan *Maişet*

roman› ne yaz›k ki fazla bilinmemektedir. Sovyet dönemi Tatar edebiyat tarihi kitaplarında da *Maişetten* söz edilmez. Oysa *Maişet*, yaşımdan beklenmeyecek olgunlukta fikirlere sahip, devrin ve cemiyetin problemlerinin fark›nda olan idealist bir Tatar genci tarafından realist bir üslupla kaleme alınmış önemli bir eserdir.

Sadri Maksudi, *Maişeti* 1899 yılında Rus Öğretmen Okulu'nda öğrenci olduğu dönemde henüz 19 yaşındayken yazar. Rus Öğretmen Okulu'nda edebiyatla ilgilenmeye başlayan Maksudi, okulda yakın arkadaşı Ayaz İshaki ile birlikte büyük bir heves ve merakla roman okumakta, iki arkadaş birbirlerinden gizli roman yazma denemeleri yapmaktadır (Ayda 1991, s. 22). Maksudi, Ayaz İshaki'den önce davranarak roman›m yazar ve yay›mlar. *Maişet*, ilk kez 1900 y›l›nda Kazan'da bas›l›r. Roman›n ikinci bask›s› 1914 y›l›nda Vakit matbaas› tarafından Orenburg'da yap›l›r. Maksudi, ikinci başlanın önsözünde Kazan'da 1902 yılında meydana gelen büyük yang›nda roman›n ilk bask›n›n büyük bir k›sm›n›n, üç bin nüshadan iki bine yak›n›n›n yanması yüzünden halk arasında yeterince dağılıp okunmadığını, bu bakımdan ikinci baskıyı yapmaya gerek duyduğunu ifade eder. Maddi imkansızlıklar yüzünden ikinci bask› gecikmiştir. *Maişet'i* yazma sebebini, "Ben Türkî diller arasında Kazan şivesinin de bir edebî dil olmaya hakkı bulunduğunu, millî terakkimizin önemli şartı, mühim bir basamağı olduğunu anlayanlardan idim. Bu millî edebiyat binasının temelini ben de bir taş koyay›m diye *Maişeti* yazmaya cesaret ettim." (Maksudi, 1914, s. 1) şeklinde açıklar. Maksudi'nin kullandığı "milli terakki", "milli edebiyat" ifadelerinden de anlaşılacağı üzere onun bu romanı yazması bir gençlik hevesinden ibaret değildir. Daha o y›llarda siyasete ilgi duyan Maksudi, Tatarca'y› edebi bir dil yapmak ve milli Tatar edebiyatı meydana getirmek gibi büyük ideallere sahiptir. Tatar milli kimliğinin oluşması için gerekli şartlar arasında Tatarca'nın edebi bir dil olması gerektiğini ve bu dilde eserler yazılmasının şart olduğunu biliyordu.

Tuhfetullah Mamaliyev "Pantürkizm'in Doğuşu" adlı raporunda 1895-1900 yılları arasında öğretmen okulunun güçlü milliyetçi eğilimleri olan ve sosyalist fikirlere ilgi göstermeyen birkaç öğrencisinin yeni Tatar edebiyat›nm izlemesi gereken yolu araştırmak amacıyla bir grup oluşturduğundan bahseder. Bu grubun üyeleri arasında Sadri ve Hadi Maksudi ile Ayaz İshaki de vardır. Raporda, bu gençlerin Türk, Fars ve Rus edebiyatlarını inceledikleri ve İsmail Gaspıralı'nın pantürkist ideallerini ve Rus edebiyat›nm medeni geleneklerini yeni bir Tatar edebiyat› için model seçtikleri iddia edilir (Rorlich, 2000, s. 219).

Fakat Sadri Maksudi, bütün Rusya müslümanlar›n›n Türk ad› altında birlikte hareket ederek hak ve özgürlükler kazanacağı inancını taşısa da ayrı bir Tatar milli kimliğine sahip olma fikrinden vazgeçmiyordu. Tatar milli kimliğinin oluşmasında edebiyatın etkili bir yol olduğunu farkeden genç Maksudi, *Maişet'i* de bu niyetle yazdı.

Tatar ve Rus Öğretmen Okulu'nda eğitim gördüğü dönemde başka milletlerin edebiyatından örnekler okudukça milli edebiyatın gerekliliğine kuvvetle inanmaya başladı. İdil-Ural Türklerinde Tatar kimliğine dönüş çok da yeni bir mesele değildi.

Tatarcılık, Naşiri tarafından dile ilişkin bir mesele olarak ortaya atılmıştı fakat zamanla İdil Müslümanlarının kimliklerinin aslı bir parçası haline gelmişti. Tatar edebî diline yöneliş, İslamî kimlikten yine İslamî ve fakat aynı zamanda millî Tatar kimliğine geçişte belki bir kilit noktaydı (Rorlich, 2000, s. 144).

Sadri
Maksud'un
Ölümünün
106

İlk Tatar hikâye ve romanlar Tatarların aktüel meselelerini ortaya koyma ve bunlara çözüm yollar göstermede önemli rol oynadılar. Ama bundan önemlisi, Tatar diline itibar kazandırdılar. Bu romanlar aynı zamanda Tatarların bir edebiyat olduğunu bütün dünyaya ilan ediyordu. Millet olma sürecinde bu önemli bir adımdı.

Musa Akyığıt'in 1886 yılında yayımlanan *Hüsameddin Molla* adlı romanıyla başlayan, ardından Zahir Bigiyev'in 1887 yılında *UlûfYa Ki Güzel Kız Hedice* ile 1890 yılında yayımlanan *Günah-ı Kebair* ile devam eden Tatar romanına 1900 yılında *Maişet* eklenir.

Maişet realist tarzda yazılmış didaktik bir eserdir. Romanın baş kahramanı Halid Efendi, 60 yaşlarında bir deri tüccarıdır. Halime abıstay ile evlidir. Fatih ve Hâdiye isminde iki çocukları vardır. Eşi hayatta olmasına rağmen Halid Efendi ikinci bir eş almaya niyetlenir. Mahalle imamının tavsiye ettiği genç bir kıza, Rabia'ya talip olur. Ne garip tesadüftür ki, oğlu Fatih de Rabia'yı görüp beğenmiştir. Rabia'ya duygularını açmış ve bu duyguları karşılıksız kalmamıştır. Gizlice haberleşen gençler evlenmeye karar verirler. Halid Efendi, Rabia'yı kendine ister. Rabia'nın babası, yaşlı ve evli olmasına rağmen mal varlığı yüzünden kızını Halid Efendiye vermeye razı olur. Nikâhın yapılacağı gün Fatih'in, nikâhı kıyacak olan din adamına yazdığı mektupta Rabia'nın "akidli zevcesi" olduğunu, bu bakımdan bir başkası ile evlenmesinin yanlışlığını açıklaması üzerine nikâh yapılmaz. Halid Efendinin evlilik hayalleri suya düşer. Fatih, Rabia ile evlenir. Halid Efendi, Rabia'yı alamamanın acısıyla evdeki hizmetçilere ve ev halkına sebepsiz yere bağırıp çağırmaya ve kötü sözler söylemeye başlar. Babasının düşmanca tavırlarına dayanamayan Fatih evden ayrılır. Halid Efendi, Fatih'in evi terketmesinden sonra bu kez Halime abıstayı bağırıp çağırmaya başlar. Halime abıstay da evi terkedip Fatih'in yanına gider. Yalnız kalan

»Ayaz İshaki (1878-1954): 10 Şubat 1878'de Kazan vilayetinin Çıstay ilçesine bağlı Yauşırme köyünde dünyaya gelir. 1890 yılında Çıstay medresesinde okumaya başlar. 1893'te babasının izniyle okumak için Kazan'a gider. 1898 yılında girdiği Tatar Öğretmen Okulu'ndan 1902 yılında mezun olur. Kazan ve Orenburg'da Rus dili okutur. 1906 yılında Kazan'da "Tan Yıldızı", "Tan Mecmuası" ve "Tavış" gazetelerini çıkarır. 1906 ve 1907 yıllarında Çıstay ve Kazan hapisanelerinde kısa sürelerle hapsedilir. Arhangelsk'e üç yıllığına sürgün edilir. Sürgünden sonra Türkiye, Petersburg, Finlandiya ve Moskova'da yaşar. Kazan'a dönmeye izin verilmez. 1919'da Rusya'dan ayrılır, Çin'de, Fransa, Almanya ve Polonya'da yaşar. Almanya'da "Yeni Milli Yol" dergisini çıkarır. 1939 yılında Türkiye'ye gelir. 1954 yılında Türkiye'de vefat eder. Pek çok hikâye, roman ve oyun yazmıştır. Eserlerinden bazıları: *Kelepüşçi Kız* (Kazan 1900), *Bay Oğlu* (Orenburg 1903), *İki Yüz Yıldan Son İnkıraz* (Kazan 1904), *Züleyha* (Kazan 1904), *Üyge Taba* (Berlin 1938). Mamaliyev, Jitel koduyla Ohrana hesabına çalışan Tatar muhbir ve ajan-provokatörlerden birisidir. *Pantürkizm'in Doğuşu* adlı raporu Ohrana için hazırlamıştır (Rorlich, 2000, s. 219).

Halid Efendi bir müddet sonra hastalanır ve ölüme yaklaştıkça hatasının farkına vararak ailesinden af diler ve son nefesinde onlara nasihatta bulunarak hayata veda eder.

Maişette sadece ikinci eş almamın yanlışlığı ve bunun yol açabileceği felaketler anlatılmaz. Romanda eski-yeni çatışması, mektep ve medreselerin bozulması, bilgisiz din adamlarının İslam dinine uygun olmayan yanlış uygulamaları, cahil halkın bu tür din adamlarına körü körüne inanıp itaat etmesi, ailelerin kızlarını zorla evlendirme âdeti, kızların eğitimi, yeni usûlde eğitim gibi konular da işlenmiştir.

Romanın baş kahramanı Halid Efendi, eskiyi temsil eder. Millettin fakirliğinin sebebinin yenilikler olduğunu düşündüğü için yeniliklere karşı çıkar. Eski olan her şeyin daha iyi olduğunu savunur. Mahalle medresesinin hâmisisi olan Halid Efendi, doğru dürüst eğitim almadığı halde medresenin işlerine dahi karışır.

Halid Efendi'nin oğlu Fatih ise ceditçi (yenilikçi) dir. Osmanlıca ve Rusça bilir. Her zaman "Tercüman" dan başka bir Rus ve bir Osmanlı gazetesi okur. Erkekler kadar kızların da okumaya hakkı olduğuna inanır. Evlendikten sonra Rabia'ya okuması için kitaplar getirir. Fatih'in Rabia'ya getirdiği kitaplar her zaman "maişef'e dair, "terbiye" ve ahlâk" öğrenmede yararlı, kızlarla kadınlara toplum içinde görevlerini, anne olacak genç kadınlara da gerekli "adâb"ı öğreten kitaplardır. Rabia, bu kitapları büyük hevesle okur. Kısa zamanda İstanbul edebiyatını anlayacak düzeye gelir. İstanbul gazete ve kitaplarını merakla bekler, okuduklarını kendinden küçüklere de anlatmaya başlar.

XIX. yy. sonlarında Rusya müslümanları arasında yenileşme hareketinin öncüsü İsmail Gaspıralı Rusya müslümanlarının geri kalmasının en büyük sebebinin cehalet olduğunu görür ve bunu değiştirmeye karar verir. Mevcut medreseler iyi eğitim vermekten çok uzaktır ve zamanının çok gerisinde kalmışlardır. Gaspıralı, savti usul adını verdiği kısa zamanda okuma yazma öğretecek bir metot geliştirdi. Bu yeni metodun başarısı üzerine kısa sürede Rusya'nın diğer bölgelerinde de usul-i cedit okulları açılmaya başlandı. Bu okullardan Maişet'in kahramanı Fatih gibi okuma yazma bilen, Osmanlıca ve Rusça öğrenmiş, başka ülkelerdeki haber ve gelişmeleri takip edebilecek kadar yabancı dil bilen, okumaya ve öğrenmeye hevesli gençler yetişmeye başladı. Maksudi, Kırım'da geçirdiği bir yıl boyunca Gaspıralı'nın eğitim, modernleşme ile ilgili fikirlerinden oldukça etkilenmiş ve bu fikirleri benimsemiştir. Maksudi, Kırım'da kaldığı sürede Rusça öğrenir ve dönüşte Rus Tatar Öğretmen Okulu'na kaydolar.

Maişette, çocuk terbiyesi ve eğitiminde annenin çok önemli olduğu özellikle vurgulanır. Fatih ile Rabia'nın bir oğlu olur. Bu çocuğun küçüklüğünden itibaren "terbiyeli" yetişmesi, "edepli" davranışlara tanık olarak ve güzel sözler işiterek büyümesi, gelecekte büyük bir insan olması için Fatih'ten çok Rabia'da "bilim

'Abıstay: İmamın eşine verilen unvan. Zengin kimselerin eşleri için de kullanılır

ve terbiye" bulunması şarttır. Fatih ve Rabia'nın oğlu Raşid, bu bakımdan çok bahtlıdır. Çünkü Rabia, iyi bir abıstaydan okuma yazma öğrenmiş, evlendikten sonra Fatih'in de teşviki ile okumasını iletmiş, faydalı kitapları ve gazeteleri okuma alışkanlığı edinmiştir. Kız çocuklarının eğitimi konusunda başta Gaspıralı olmak üzere yenileşme hareketinin öncülerinden Rızaeddin Bin Fahreddin gibi aydınlar pek çok yazı kaleme alarak bu konuda Rusya müslümanların bilinçlendirme vazifesini üstlenmişlerdir. Kız çocukları ileride anne olup bir çocuk yetiştirecekleri için onların eğitimi şarttır.

Sadri Maksudi, *Maişette* büyük bir değişimden geçmekte olan Tatarlara varlıklarını korumaları için gerekli olan ideallerin neler olduğunu anlatmaya çalıştı. Bu idealler, aynı zamanda hayatı boyunca kendisinin de peşinden gideceği ideallerdi: "Maişet'te ben ne anlattım? Maişet realist bir yolda yazılsa da 'fikir' terakki maksadı ile okuyucuda 'emel' uyandırma düşüncesi ile yazılmış bir eserdir. Genç yazarın millet içinde yaymaya çalıştığı emelleri neden ibarettir? Bunu yazmaya hacet yok, hikâyeyi okuyup bitiren herkese bu apaçık görünecektir. Hikâyenin kahramanı Fatih, küçük oğlu Raşid'in âlim, dindar, hamiyetli, devletli, milli bir insan olup millete ve dine dili, davranışları ve malı ile fayda sağlayan bir insan olmasını Allah'tan diler. On dokuz yaşındaki yazarın millet efradına dilediği emelleri, idealleri bundan ibarettir. Bu ideal, Maişet yazarına şimdi de büyük idealdir." (Maksudi, 1914, s. 2)

Rusya müslümanların siyasi mücadelesinin önemli temsilcilerinden Sadri Maksudi'den Sovyet döneminde yayınlanan Tatar edebiyatı tarihi kitaplarında bahsedilmemiş olsa da, onun *Maişet* romanı, Tatar milli kimliğini oluşturma sürecinde rol oynamış eserlerden biri olarak İdil-Ural Türklerinin hafızalandığı yerini korumaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Y. (2003). İsmail Gaspıralı: Hayatı. Y. Akpınar, B. Orak, N. Muradov (Neşre hazırlayanlar), *İsmail Gaspıralı-Seçilmiş Eserleri: I, Roman ve Hikâyeleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi Ayda, A. (1991). *Sadri Maksudi Arsal*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Devlet, N. (1985) *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. Ercilasun, A. B. (1996). Türkiye'deki Türk Dünyası Aydınlarına Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları*, 2, 193-196. Kurat, A. N. (1966) Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri. *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIV(3-4), 95-194. Maksudi, S. (1914). *Maişet*. (2. baskı) Orenburg: Vakit Matbaası. Pultar, G. (1996). Sadri Maksudi Arsal'ın Türkiye'deki Politik Faaliyetleri. Y. G. Abdullin, F. Y. Gaffarova, M. Z. Zakıyev, R. F. Möhemmetdinov, R. M. Emirhanov (Editörler), *Sadri Maksudi* (29-39). Kazan: Tatarstan Fenner Akademiyası.

²İdil-Ural bölgesinde eğitim varlıklı kimselerin katkılarıyla yürütülmekteydi. Zenginler yaşadıkları yerde bulunan medreselerin ihtiyaçlarını karşılardı.

BAU
SBD
17(1)
109

- Remi, 1.(1993). Maksudi. *Tatarstan*, 6,81-82.
Rorlich, A. (2000) *Volga Tatarları*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
Sadri Maksudi: Tarih Hem Hezerge Zaman (1999) Kazan: Tatarstan Fenner Akademiyase Tarih İnstitutı. Tahirov, İ. (2000). Nizametdin Hezretnin Keçe Uh Sadretdin (Sadri) Maksudi Şecere. Z. Gabdelhak (Editör), *Maksud Baba Hem Maksudilar*. (73-87). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. Tanyeri, C.(1996). Sadri Maksudi Arsal'ın Türkiye'deki Siyasi Hayatı. Y. G. Abdullin, F.Y. Gaffarova, M. Z. Zakiyev, R. F. Möhemmetdinov, R. M. Emirhanov (Editörler), *Sadri Maksudi* (54-65). Kazan: Tatarstan Fenner Akademiyase.

Ayşen Uslu BAYRAMLI

01.04.1971 Manisa doğumludur. 1993 yılında Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 1997'de Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalından yüksek lisans derecesi, 2004'de Türk Lehçeleri ve Edebiyatları anabilim dalından doktora derecesi ile mezun oldu.

1995 ile 2001 yılları arasında Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2000-2001 öğretim yılında Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Doğu Dilleri Bölümü'nde misafir öğretim elemanı olarak görev yaptı. 1998 yılından bu yana Münih'de bulunan Max Hueber Yayınevi için danışmanlık ve Türkçe editörlüğü yapmaktadır. Halen İstanbul'da yaşamaktadır.